

Svoboda slova – esej

Daniel Oborák

Slovní spojení „svoboda slova“ jsme se naučili chápat jako jeden ze základních pilířů našeho demokratického společenství. Ještě více než v zemích, které prožily většinu 20. století relativně bez větších státních intervencí, se u nás často skloňuje ve všech myslitelných formách a v široké škále situací a je mnohdy používán jako samostatný pojem odtržený od obecnějšího slova „svoboda“.

Rád bych se zde krátce zaobíral otázkou, zda dnes toto slovní spojení není mnohdy špatně vykládáno (či dokonce zneužíváno) nejen v běžné komunikaci lidí, ale také v oblasti literatury či médií.

Naše společnost stále nese některá stigmata, která vznikla za doby totality. I když se tyto projevy časem viditelně zmenšují, pořád některé z nich můžeme dobře pozorovat. Jedním z nich je ještě patrné slučování dvou souborů pravidel, které bývají zpravidla ve svobodných společnostech důsledně rozlišovány. Mluvím o kodifikovaném právním řádu, jehož dodržování hlídá stát, a nepsaném morálním řádu, na který dohlíží společnost. Na rozdíl od právního řádu, který vzniká procesem schvalování zákonů a který je soudně vymahatelný, morální řád vzniká dlouhotrvajícím kulturním přenosem, na který působí celá řada činitelů. Kupříkladu náboženství, média, společenská situace nebo také prostá empirická zkušenost.

Nad tímto řádem nedohlíží jeden správní orgán a není jednotný. V různých skupinách a společenských vrstvách se může v určitých věcech lišit. A právě proto by měl být naprosto nezávislý na politické situaci. Jedním ze znaků totalitní společnosti je snaha státu přizpůsobit morální řád vlastním politickým cílům. Proto dochází k zaměňování morálního a právního řádu. Nejmocnějším prostředkem k dosažení záměny je propaganda.

Přirozeným dohlížitelem nad morálním řádem je pouze sama společnost, reprezentovaná zpravidla lidmi z našeho nejbližšího okolí. Pokud udělám něco morálně nepřiměřeného, ač v mezích zákona, bude následovat trest. Tímto trestem pro mě může být pohlovek od jednoho z rodičů, skutečnost, že se se mnou přestane stýkat kamarád či rozchod s partnerem.

Abych se vrátil k původní myšlence. Náš stát se přijetím nové ústavy vyvázal z funkce arbitra morálního řádu. To ovšem neznamená, že na něj takto spousta lidí již nepohlíží. Projevilo se to například v devadesátých letech, kdy se objevilo několik tzv. tunelářů, kteří, ač nepřekročili tehdejší zákony země, zcela jistě porušili náš morální řád. A s tímto problémem souvisí naše původní téma, tedy pojetí svobody slova.

Svoboda slova je v rámci našeho právního řádu téměř absolutní. Pokud nejde o hesla spojená s antidemokratickými silami, rasistickým kontextem či vyloženou urážku na cti, může člověk prakticky neomezeně říkat cokoliv, kdekoliv, o komkoliv. Pro demokratickou společnost jsou tato opatření naprosto nezbytná. Stát by neměl žádným způsobem regulovat názory a myšlenky jednotlivých lidí. (Zde vyvstává otázka regulace názorů neslučitelných s demokracií, jako například zákaz užívání nacistických symbolů a hesel, ale na vynášení soudů ohledně těchto témat je zcela jistě potřeba více zkoumání a více prostoru.)

Trochu jinak hodnotí svobodu slova morální řád. V tomto systému již zcela určitě není absolutní, dokonce můžeme prohlásit, že je přísně regulovaná. Tato regulace se většinou netýká ani tak politických názorů a ideologií (ke kterým má naše společnost naopak vztah

povětšinou tolerantní), ale prosazování názorů v běžném každodenním životě. Nemohu jednoduše říci sousedce, že by měla ve svém zájmu pár desítek kilo zhubnout a očekávat, že nemohu být nijak sankcionován. Zcela jistě na mě nemůže sousedka podat trestní oznámení, jelikož jsem pouze vyjádřil svůj názor, ale je velmi pravděpodobné, že bude následovat trest sociální. Sousedka řekne ostatním sousedům, jak moc jsem ji urazil, a až budu potřebovat nějakou sousedskou výpomoc, je pravděpodobné, že se ke mně všichni otočí zády.

V kontextu běžného života je tedy problém svobody slova poměrně jednoznačný. Člověk empiricky již brzy po narození pozná, co si může dovolit vůči svému okolí, a co si jeho okolí může dovolit vůči němu. Nepotřebuje k tomu ani znalost práva, ani znalost Bible. Problém nastává u specifických případů, jako je žurnalistika nebo literatura. A tady je již potřeba hlubší úvahy.

V oboru žurnalistiky je morální řád ucelenější než v jakékoliv jiné oblasti. Je dokonce kodifikován v tzv. Etickém kodexu novináře, který byl vypracován Syndikátem novinářů České republiky na základě jiných mezinárodních dokumentů. Tento kodex samozřejmě nenabývá žádné právní hodnoty, jeho nedodržování nemůže vést k trestnímu stíhání. Jde o tzv. samoregulační normu (některými expresivně označovaná jako tzv. autocenzura). Kodex se snaží sladit právo novináře na svobodu slova s právem občana na pravdivé, úplné a objektivní informace. Je logické, že musí bezpodmínečně docházet k omezení svobody slova novináře. Jde ovšem o omezení dobrovolné. Tato pravidla nevymysleli státní zástupci oplývající zákonodárnou iniciativou, ani žádné „odborní čtenářů“. Vytvořili je sami novináři s vědomím určité morální odpovědnosti a díky tomuto řádu mohli nabýt věrohodnosti.

V dnešním mediálním prostředí naší země ovšem můžeme sledovat ve spoustě médií náhlý odklon od těchto zažitých norem (u bulvárních médií probíhá tento odklon dlouhodobě). Tento proces bychom mohli označit slovním spojením „bulvarizace médií“. Vznikají různé mediální štvance, které můžeme pozorovat obzvláště v posledních měsících a týdnech, hromadné emocionální erupce, masáže napříč většinou mediálního spektra a cílené útoky na konkrétní jedince. Všechny tyto body naprosto odporují etickému kodexu novináře. Konkrétně podávají zkreslené a neúplné informace, nerespektují presumpci nevinny a soukromí osob, překračují hranice mezi objektivitou a subjektivním názorem, používají prostředky jako je pomluva, neprokázané obvinění a překrucování faktů, což jsou vůbec nejhorší přestupky proti kodexu. Tyto nálady se samozřejmě přenášejí také na čtenáře, což vede k sekundárnímu porušování morálních pravidel.

Vidíme tedy, že dochází k zneužívání svobody slova novinářů na úkor práva na informace občanů. Nejde o problém, který by mohl být vyřešen legislativně, potažmo jurisdikčně, jde o stále se prohlubující morální deficit, který může být řešen pouze výchovou a kulturním přenosem. Řešení tohoto problému tedy pravděpodobně leží na bedrech profesorů žurnalistiky na vysokých školách, šéfredaktorů větších médií, popřípadě na samotném Syndikátu novinářů.

Ještě větší problém nastává v oblasti umění, především v moderní kinematografii a literatuře. Autor uměleckého díla nemá žádnou morální zodpovědnost za čtenáře/diváka, jelikož většinou nepopisuje realitu (ani v případě biografii či filmů podle skutečných událostí nemůžeme předpokládat úplnou správnost, autorova invence je zde vždy v menší či větší míře přítomná) a může si dovolit subjektivně a velmi hlasitě prezentovat své názory. Na první pohled by se mohlo zdát, že tedy umělci nemají vliv na informovanost a na názory lidí na aktuální společenské téma. Praxe nám ovšem ukazuje, že se objevuje spousta uměleckých

motivů, které souvisí s aktuální společensko-politickou situací, a mnohdy tyto beletrizující žánry sekundují opravdovým médiím. Zde je potřeba uvést několik konkrétních příkladů.

Film Kajínek režiséra Petra Jákla mladšího je natočen na motivy skutečného případu odsouzeného Jiřího Kajínka, u jehož případu se v minulosti objevily určité nejasnosti a podezření, které se nikdy úplně nevyřešily. Toto prostředí samozřejmě napomáhá určitým polokonspiračním teoriím, které spousta lidí vlivem médií považuje za pravdu. Skutečným boomem byl ovšem právě tento film, který řešení divákům nabídl na stříbrném podnose, a jelikož si zakládal na realističnosti, a dokonce použil skutečná jména postav, mnoho diváků jej považovalo za podložený důkazy, a díky tomu bezpochyby pravý. Po premiéře filmu začaly vznikat fankluby Jiřího Kajínka, prezident republiky obdržel stovky žádostí o milost a dav objevil staronovou celebritu, obětního beránka systému. Několikanásobný vrah a celoživotní kriminálník, který byl pravomocně odsouzen, se stal miláčkem davu. A to na základě fikce.

Jako další příklad bychom mohli uvést knihu Mráz přichází z Hradu od Michala Viewegha. V tomto případě jde o docela odlišný problém. Snad nikdo z čtenářů nepovažuje tuto knihu za pravdivou, každý chápe, že jde o humor a nadsázku, kterými autor pouze reflektuje své vnímání reality. Ovšem i přesto je zde patrný poměrně vyhocený rozkol mezi právem na svobodu slova a právy zmiňovaných „postav“. Jelikož se autor nerozpakoval použít skutečná jména a některé skutečné reálie, smíchal je s mediálními domněnkami a vlastní fantazií, je někdy těžké rozlišit, kde se nachází hranice ironie. Vystává zde několik etických otázek. Neporušil autor práva na osobní svobodu? Nedopustil se urážky na cti? Ano, jistě jde o fikci, ale s velmi reálným základem a živými postavami, které touto knihou může poškodit. Není mým úkolem hodnotit uměleckou kvalitu knihy, ale je docela patrné, že byla napsána velmi prvoplánově, za účelem rychlé senzace a velké kontroverze. Myslím, že je nasnadě, že spíše než o chytrou politickou satiru, šlo o snadný výdělek. Je jisté, že Michal Viewegh neporušil zákon. Kdyby tímto způsobem mohl spisovatel porušit zákon, společnost, která tato pravidla zavedla, by se nemohla označovat za svobodnou. Je ovšem otázkou, zda se nedopustil morálního prohřešku. Opět je zde patrný střet práv různých osob.

Řešení problému umělecké svobody slova zůstává pouze na umělcích a čtenářích/divácích. U spisovatelů a filmařů neexistuje něco jako etický kodex, ale přesto by v určitých případech měla zapůsobit určitá morální zodpovědnost. Samotné tvůrce k tomu ovšem nikdo nemůže nutit. Na konzumentech obsahu zůstává jediné břímě. Pohlížet na umělecké dílo s určitým nadhledem a konfrontovat názor vlastní s názorem umělcovým.

Vidíme, že svoboda slova je ještě stále velmi plodné téma a že i v dnešní době je potřeba této problematice uvažovat. Ovšem možná bychom měli hovořit o svobodě jakožto celku, jelikož svoboda je nedělitelná a nemělo by docházet k protěžování svobody slova na úkor svobod ostatních. Svoboda by měla být hlavním cílem všech společenství lidí a neustále by si měl člověk klást otázku, zda se cítí být svobodným. Zároveň bychom neměli zapomenout, že naše svoboda končí tam, kde začíná svoboda někoho jiného.